

**NATIONALE VERENIGING VAN KLEUTERSCHOLEN OP BASIS VAN
RUDOLF STEINERPEDAGOGIE IN BELGIE**
i.s.m. Federatie van R. Steinerscholen In Vlaanderen

VERSLAG van de studiedag op woensdag **19 OKTOBER 2005** met als thema:

« KIND ZIJN IN DEZE TIJD : EEN PROBLEEM ? »
Mag ik mezelf nog zijn?

*met Christie Amons-Lievegoed,
kinderpsychologe en lesgever aan Helicon*

Dames en heren, en oud-studenten,

Wat ik met u wil doen is rond deze vraag heen iets van het kind in deze tijd zetten. Zijn er problemen en wat voor problemen zijn er? Zijn de kinderen echt anders dan vroeger? Wat vragen de kinderen van ons? Als thema gaan we dieper in op de overbeweeglijke kinderen en de contactarme kinderen. Die zullen we onderling vergelijken en daarbij ook kijken naar een aantal tekeningen wat die ons kunnen vertellen.

Zijn de kinderen veranderd?

Ja zeker in vergelijking met vroeger. Ze zijn veel individueler geworden en daardoor ook heel eigen. De algemene kenmerken van leeftijdfasen, die heb je nog altijd nodig als achtergrond om te zien waar het kind staat in zijn ontwikkeling. Het individuele van ieder kind tekent zich hier thans extra tegen af. Vroeger in de tekeningen werden alle gordijntjes volgens hetzelfde stramien getekend, allemaal mooi geordend vanuit de hoeken naar het midden toe, nu gebeurt dit veel origineler en op andere manieren. Dit zijn de individuele stijlen die zich op alle vlakken laten zien. Het leeftijdsbeeld divergeert hierdoor. Dat loopt dus meer uiteen. Een algemeen thema is de snellere ontwikkeling van het intellectuele wat vooroploopt op de wils- en emotionele ontwikkeling. Dat is echt een tijdsgegeven, naast de grotere openheid bij de kinderen voor het spirituele. Waarom krijgen de kinderen problemen met deze nieuwe ontwikkelingen?. Onze cultuur en levensomstandigheden staan op een gespannen voet met wat zich hier aan het ontwikkelen is. De laatste tijd vanaf mei 2005., verscheen in Nederland het ene na het andere artikel over de ontwikkelingsproblematiek in de scholen. Een van de geïnterviewden, was Martine Delfos, een bekende kinderpsychologe. Zij heeft veel gepubliceerd rond overbeweeglijke en contactarme kinderen. Zij heeft (net als Rita Kohnstam) een aantal belangrijke veranderingen genoemd: de kinderen zijn aan het eind van de basisjaren oververmoeid, de vermoeidheidsverschijnselen nemen hand over hand toe. We volgen een trend die in Japan al zeer ernstig vormen aanneemt. Ze hebben daar een term voor Hikokomori: kinderen in de vroege puberteitsjaren die zich opsluiten in hun kamer en alleen nog maar leven met de virtuele wereld, computer en tv, nergens anders meer zin in hebben en oververmoeid zijn. Zo ernstig is het bij ons nog niet. De trend wordt wel gezien dat de levenskrachten worden uitgeput door onze cultuur en de vermoeidheid zo enorm toeneemt. Ik vond dit zo opmerkelijk dat dit van zoveel verschillende kanten werd signaleerd. Het andere is dat de zelfbeheersing, het geduld, het kunnen wachten, het verdragen van een nee, dat dit dramatisch is afgenomen. De kinderen willen alles nu hebben, meteen. En ouders willen ook alles hebben. Dat is sowieso al een spanningsveld. Dit brengt de hele situatie van onze cultuur met zich mee. Als je dit hoort dan kan je dit vanuit de antroposofie benoemen als: het levenslichaam, de etherkrachten raken uitgeput, de zielekrachten die gedragen worden

door het astraal lichaam, zijn onbeheerst en onbestuurd. Die zouden door het Ik bestuurd moeten worden en het Ik geeft geen sturing en kan geen zin verlenen.

Nog een ander kritisch geluid, verscheen in HP de tijd in mei 2005, waar 18 pedagogen en psychologen zeggen dat ouders de oude opvoedingswaarden niet meer kunnen handhaven. Ze noemen daar rust, regelmaat en grenzen stellen. Kinderen hebben geen tijd meer om zomaar aan te rommelen, er is geen tussentijd meer. Heel vaak is het idee zo dat kinderen, het goed, leuk en plezierig moeten hebben. Dit drijft hen in een voortgaand patroon van animatie dat hen uitput. Alles hoeft niet leuk te zijn. Dat kun je bij Rudolf Steiner ook nalezen. Niet alles hoeft alleen maar "Freude, Freude" te zijn. Het kind moet ook dingen kunnen doen voor de leerkracht, waarvoor het ook moet zwoegen.

Regelmaat is belangrijk. In de 60er en 70er jaren is op de consultatiebureaus juist gezegd dat als een kind huilt, je het onmiddellijk moet troosten en voeden. Vaste voedingstijden waren funest. Nu, ook omdat men merkt dat dit bij huilbaby's werkt, zegt men opnieuw dat er vaste tijden moeten komen. Een kind mag best een keer huilen. Het grenzen stellen, vraagt aan de ouders, opvoeders om het leiderschap te houden. Vanuit onzekerheid gaan opvoeders vaak teveel praten. Wat krijgt dat kind dan niet allemaal over zich heen!. De innerlijke zekerheid waarmee je iets zegt, werkt. Als je zegt: "Kom we gaan, je mag nog één keer de glijbaan af." vermijd je abruptheid en houd je de leiding. Naast de zekerheid speelt ook de alertheid een grote rol, maar de vermoeidheid van de opvoeders neemt toe. Je moet zoveel tegelijkertijd. Vaak merk je daardoor niet de eerste signalen, of ben je te moe om er direct op te reageren. Kinderen kijken vaak met zo een blik van : zie je dat ik iets doe wat niet mag? Als je dan kunt ingrijpen, dan kan het rustig gebeuren. Maar als je het laat oplopen, is het veel erger. Na een congres waar ik op de oververmoeidheid had gewezen en voldoende slaap voor opvoeders had aangeprezen, kreeg ik een kaartje terug met alleen er op "Het helpt!".

Door de welvaart kunnen we in een winkel veel gemakkelijker een kleinigheid toegeven. Doordat je niet leert om te wachten neem je het bijzondere weg en zondig je tegen één van de meest fundamentele wetmatigheden: er moet tijd zijn voor verwachting zodat de vervulling een echte verrassing kan zijn. Zoals bij het begin van het leven bij de geboorte, als je je wilt laten verrassen of het een jongen of een meisje is. Dat is een wetmatigheid die ook in het spel ligt. De grondslag van het spel is verwachting en verrassing, je opent je voor iets waarmee je speelt en het is altijd een verrassing hoe dit reageert. Bij een balspel weet je nooit hoe de bal zal terugkaatsen of hoe de ander zal teruggooien Dit is de verwachting en de verrassing. Pedagogisch is dit zo belangrijk, die tijd die er in zit om te wachten. Daardoor verdiept zich dus het innerlijk leven. Dit heeft allemaal een wat kritische toon omdat men hiervan schrikt als men dit waarneemt. Nu als ik dit lees in die artikelen, heb ik de drang om te zeggen dat dit allemaal al eerder genoemd is in het boekje van Paulien Bom: "Kinderen en grenzen stellen". In dit boekje staan de zelfde thema's beschreven in een opwekkende en voor ouders stimulerende vorm.

Nog even het advies van die 18: zorg voor innerlijke rust. Hiertoe wordt aanbevolen:

1° Maak keuzes. Hier hoor je de kracht van het Ik in. Het Ik kan keuzes maken.

2° Door niet te veel tegelijk te willen, een beheersing van het begeerteleven. Ook hier kan de kracht van het Ik inwerken, het hoeft niet allemaal en ik doe het na elkaar.

3° Door niet te perfectionistisch te zijn: niet star programma's aflopen en soepel op de levenssituaties reageren. Hier had ik het gevoel, het beheersen van de tijd en daar met souplesse instaan, het ingaan op levensritme en niet op uitgedachte lijnen, dat is belangrijk.

4e Ga nou eens gewoon op de bank zitten en kijk eens naar je kind en neem het eens waar. Dat zijn uiterst belangrijke stappen waar de hele mens bij betrokken is. Dit is eigenlijk een pleidooi voor het ik, het individuele centrum in de mens: neem je verschillende vermogens en mogelijkheden in de hand en ga die sturen. Dit staat gewoon in de krant.

Daarnaast is er de beweging van de nieuwe tijds kinderen. Als je dat leest wat daarmee bedoeld wordt, dan lees je in al die boeken dat het kind een missie heeft. In het begin kon ik er niet uit wijs worden wat als nieuwe tijds kinderen werd gezien. Maar de doorgaande lijn is weer dat individuele. De kinderen hebben ieder een missie, maar er zijn kinderen die getuigen van een bijzondere missie. Lees je de literatuur, dan zie je dat bij deze ontdekking het gevoel dreigt op te stijgen; het geheel drijft op de euforie van de bijzonderheid. Ouders gaan zeggen, dit kind heeft geen school nodig, want er is eigenlijk geen school die bij hem past. Je zult het gevoel hebben dat het kind gebracht wordt ter opvoeding, maar eigenlijk wordt er gezegd: het kind weet zelf wat goed is en jij mag eigenlijk niets doen. En nu na deze eerste fase van het waarnemen van deze kinderen met een andere spiritualiteit, heeft men ook het bewustzijn dat deze kinderen wel moeten aarden, en hoe doen we dat dan. Dit verheugt mij dat dit nu leeft want het kind dat die missie heeft, moet deze wel nog kunnen brengen. En daarmee moet ie toch geholpen worden. In die eerste publicaties van bv. Lee Carroll "Indigo kinderen", merk je dat er een heel sterk accent ligt op de overbeweeglijke kinderen. Dat komt overwegend door de Amerikaanse problematiek waar kinderen die overbeweeglijk zijn, vrij snel medicatie wordt gegeven. De kinderen worden gedrogeerd met ritalin. Dit riep een tegenbeweging op van mensen die zich met Nieuwtijds kinderen bezig hielden en zich afzetten tegen een te snelle diagnose van ADHD. Zij stelden dat deze kinderen een missie hebben en het druk zijn enkel een bijverschijnsel is.

Henning Köhler, een Duitse antroposofische psycholoog met een sterke bevlogenheid om over dit nieuwe individualisme van de kinderen en hun missie te spreken, vraagt zich af waarom al die diagnoses gesteld moeten worden? Het kind heeft zoveel te brengen en zo een dadendrang door zijn missie. Dit kan wel eens overbeweeglijk zijn, je moet echter aan de andere kant kijken dat het de archetypes van de communicatie zijn, ze willen de vrijheid hebben om alles te onderzoeken, naar de toekomst te kijken, soms hebben ze de helderziendheid in zich. Ze hebben zo'n haast om iets in de wereld te zetten. Hij overdrijft dit ook wel, maar als je gehoord wil worden moet je overdrijven. Hij geeft ook voorbeelden en therapeutische adviezen zoals: de kring rond het kind sluiten: als ouders, als leerkrachten, moeten we het eens zijn en rond het kind staan om het te helpen in zijn ontwikkeling, maar wel eerder begeleidend dan dat het probleemgericht is.

Dus als we dit allemaal bij elkaar nemen als aanloop: de kinderen zijn anders en de grote nadruk ligt op het Ik en wat het kind meebrengt uit de geestelijke wereld. Als je dan kijkt wat Rudolf Steiner doet, dan zie je dat hij op het Ik wijst, maar ook op alle wezensdelen die het kind heeft, ook op de levenskrachten, ook op de ziele krachten en het fysieke lichaam. Pas vanuit deze totaliteit kan je het kind werkelijk begrijpen. Dat betekent dat je inderdaad niet alleen het probleem moet zien. Daarom vond Rudolf Steiner het belangrijk dat in de titel van het eerste heilpedagogische instituut niet een ziektebeeld genoemd zou worden, maar de vorm van hulp die nodig is, namelijk: instituut voor kinderen die bijzondere zorg nodig hebben.

Het antwoord op de mij gestelde vraag of de kinderen niet te vroeg een diagnose krijgen en of hen dat niet belast, heeft een keerzijde. Aan de ene kant kan zo'n vroege diagnose inderdaad een belasting zijn; het kind wordt erop beoordeeld en draagt het met zich mee. Aan de andere kant krijgen de ouders ook een grote steun als ze te horen krijgen [met name bij de contactarme kinderen], dat er wel degelijk iets aan de hand is met het kind. Als je steeds het gevoel hebt vanuit het contact met het kind, van er is iets niet in orde, en anderen ontkennen dat steeds, dan ben je wel heel erg eenzaam.

Ik geef hier geen echt antwoord op en dat heb ik ook niet. Het blijft een dilemma. De vraag is hoe je het anders-zijn kan benoemen en toch het respect kan houden voor het eigene, voor het Ik van het kind met zijn eigen lot en levensweg.

Ik kreeg ooit het volgende gedichtje :

Je bent zo mooi anders dan ik
Natuurlijk niet meer of niet minder
Maar zo mooi anders
Ik zou je nooit anders dan anders willen.

Hans Andreus

Dat is heel mooi. Je ziet het andere, niet meer of minder, in zijn eigen gestalte en zo mag ie er zijn.

Overbeweeglijke en contactarme kinderen

Als we nu kijken naar de kinderen die overbeweeglijk zijn en contactarm, ben ik een weg gegaan met de studenten van eerst eens te kijken wanneer je zelf overbeweeglijk, onrustiger dan anders bent. Als je heel lang in de file hebt gezeten, als je heel blij bent, als je een examen gehaald heb, als je verliefd bent, als die warmte opstijgt, dan uit je dit in drukke beweeglijkheid. Het gezonde is als de mensen die dit hebben ook terug kunnen naar de situatie waar ze het in de hand hebben. Het is het beeld van het paard dat even doorstormt en je verliest even de teugels, maar je bent een goede ruiter en je pakt de teugels weer. Maar er zijn ook kinderen die de teugels maar heel zelden te pakken hebben. Het is dan nodig het kind te helpen dat wilde paard te stoppen. Er is te weinig rem. Bij de overbeweeglijke kinderen moet het Ik de beheersing krijgen over het astrale lichaam, over de begeertekracht. Dat is de weg naar de therapie. Er zijn ook verschillende soorten overbeweeglijkheid. Als er teveel druk van buiten komt ben je nerveus overbeweeglijk, innerlijke chaos. Dit kennen we zelf ook : je begint te trillen en te bibberen, je kan er niet meer tegen , je bent te moe en dan ga je toch harder praten tegen het kind, hoe goed je ook bent als opvoeder en wordt je kwader dan je zou willen en dan heb je geen afweer meer. Die afweer wordt verzorgd doordat je lekker in je vel zit. Dat is de vraag hoe verbind je je met je levensprocessen? Heb je gewoon de rust in jezelf om te verteren, de dingen op te nemen. Dan kun je ook rusten in je eigen levensprocessen. Dat geeft een zekere afweer. Die kinderen met een dunne huid, die kwetsbaar zijn, daar trilt alles doorheen, en die kunnen niet tot rust komen. En dan krijg je die nerveuze overbeweeglijkheid. Dit is het beeld van het kind met te weinig afweer waar het paard staat te wachten om verder te gaan.

Dit kan wel eens door elkaar lopen. Je hebt bv. in de klas wel eens het kind met de bloes op het gezicht dat binnen stormt, waarbij allerlei dingen kapot gaan, ze lopen dwars door wat een ander kind gebouwd heeft en dan voel je dat jouw Ik dit “paard”, deze wilde energie, moet remmen. Later kan ditzelfde kind ook wel eens nerveus worden en gaat het beeld van het wilde kind over in het andere beeld van het nerveuze kind. Maar toch zie je meestal wel een duidelijk verschil tussen deze twee beelden. (zie ook de kopies die zijn uitgedeeld door Christie Amons op de dag zelf)

Edmond Schoorel legt het uit vanuit de driedelige mens:

Hoofd: in het bovengebied zit een probleem in de concentratie, omdat het kind de stroom aan waarnemingen niet kan stopzetten. Het maalt maar door. Zo praten ze maar door, en als je dat stopt, gaan de handen of voeten bewegen. Ze praten ook vaak in de rechtvaardiging: ja en de juf heeft gezegd dat en dat .... Het stilzetten van de gedachten maakt de concentratie mogelijk. Uit de studie van de zintuigen weet je dat als je kijkt naar de bewegingszin, dat deze aanwezig moet zijn om te kunnen bewegen, maar om de beweging om je heen waar te kunnen nemen moet je zelf stil zijn.

Hart: In het boek van Martin Niemeijer wijst Thea Giesen op de emotionele labiliteit. Schoorel zegt dat het een probleem is van het hart en centraal staat de hyperactiviteit. Die uit zich in de beweging. Maar het hart is het enige orgaan dat die remfunctie in zich heeft. Het is een autonoom bewegend orgaan, waar de zenuwen en de spieren zo samenwerken dat de bloedstroom binnenkomt een moment stil wordt gehouden en dan weer doorstroomt in het lichaam. Dat vermogen om het bloed even stil te houden, is als het ware het beeld dat er even moet kunnen worden ingehouden om vervolgens weer door te gaan. Bij hyperactiviteit merk je dat het wekkertje te hoog staat afgesteld. Het gaat maar door. Je moet kunnen bezinnen.

Impulsiviteit heeft te maken met de energie uit het stofwisselingsgebied, maar die is ook de bron van de creativiteit. Of een uiting creatief is of dat deze als impulsief wordt ervaren, ligt aan de situatie, namelijk of deze uiting aangepast is of dat hij er net naast is. Soms heeft iemand een impuls en zegt men: dit hadden we niet verwacht, maar hoe origineel! Het moet binnen de situatie passen.

Als je hier naar kijkt zie je al meteen de aanzetten hoe ik met het kind moet omgaan: stilte stopmomenten inlassen, levensprocessen versterken...

Het contactarme kind is hier tegenover het kind dat zich terugtrekt, het deinst terug. Marijke Bijloo zegt [eveneens in het boek van Niemeijer] dat het kind geen contact kan maken omdat het kind zich misschien al voor de geboorte terugtrekt. Het schrikt terug voor de taak, de missie waar het voor staat. In ieder geval is de allereerste beweging om het contact met de ander te zoeken bemoeilijkt of de drang daartoe is heel gering. Waar is het vertrouwen?

Het trage kind, waar we het nu niet over zullen hebben, zit dan [zoals ik het getekend heb] op een stoel, zogenoemde zonnekinderen [deze benaming wordt gekozen in het boek van o.a. Monique Terlouw "Kinderen met een Raadsel"] Het Ik wil maar het lukt niet. Om op gang te komen is het zo moeilijk. Wie stimuleert mij is het motto.

Dit biedt een zekere houvast om er naar te kijken. Hoe kom je dan tot de hulp? Aan de hand van de kunstzinnige therapie, kun je uit de ervaring leren om met deze kinderen te werken. Schilderen met overbeweeglijke kinderen:

1. eerst lekker klieren [dat wil zeggen: vrijelijk kleurenvlakken maken].
2. vanaf de buitenkant beginnen met er iets vormelijks van te maken, een blad, een vis maken
3. verder uitwerken van binnenuit: blaadjes laten oplichten, een oogje, een streepje.

Deze stappen betekenen in het algemeen:

1. Een kind dat overbeweeglijk is moet je zich laten uitleven, bewegingsruimte bieden.
2. Daarna is het nodig om rem te geven, om te stoppen, want dat is begrenzen. Hier laat men het vaak erbij, en toch moet er iets bijkomen.
3. Dan moet je het vullen, iets speciaals laten doen, het kind zinvol engageren.

Hierop volgt: het in de tijdstroom brengen, herhalen, dingen maken die af zijn, en dan kunnen vragen aan het kind: heb jij dat gemaakt!?. Dit in sterk contrast met het vaak straffen en onderuit halen.

In het tweede deel werd in groepjes gewerkt en gesproken rond een tekening. Daarbij werden de vragen gesteld :

Wat staat er op de tekening, wat is voor het kind belangrijk?

Wat zou het kind nodig hebben?

Wat zou je het kind toewensen?

Hoe ga je nu om met deze tekeningen? Dit zijn voorbeelden van tekeningen waarvan je als therapeut de achtergrond kent. Tekeningen zijn nooit op zich voldoende om uitspraken te doen over de problematiek van het kind, wel zijn zij een bijdrage aan de beeldvorming als je meer weet van het kind.

In het derde deel kwam de toelichting bij het contactarme kind verder aan bod. In de eerste plaats werden overbeweeglijkheid en contactproblematiek vergeleken aan de hand van een uitgedeelde overzicht.

Wat is typisch voor overbeweeglijke kinderen:

Alles wordt direct geïmiteerd, teruggespeeld, lik op stuk. Nabootsen daarentegen is iets opnemen, even laten rusten en dan teruggeven.

Contactarme kinderen daarentegen, bootsen niet na. Het kind richt zich niet innerlijk naar de volwassene, of komt er niet toe.

Kinderen hebben moeite om zich te verbinden, de wereld te begeren. De begeerte is op zichzelf het voortouw om naar de wereld te gaan, je wilt het vastpakken, je wilt het voelen.

Bij contactarme kinderen is de begeerte zwak.

Bij het overbeweeglijke kind is de actie direct en in tweede instantie overvalt de angst. Bij de contactarme kinderen is er een fundamentele angst voor die grote wereld, die zoveel vraagt, waar je niets van begrijpt. Er komt zoveel op je af wat je innerlijk niet kunt ordenen. Dit kan je zo in het nauw drijven dat je in paniek geraakt en agressief wordt.

Bij de overbeweeglijke kinderen is er veel gedrag dat hoort bij het peuter-kleuter gedrag. De diagnose mag dus hier zeker niet te vroeg komen. Je moet wel meteen reageren (fles/vaas wegnemen bv. als het onveilig is) de omgeving veilig houden en dit soort gedrag moet je langer volhouden bij overbeweeglijke kinderen. Je moet direct commentaar geven op wat er gebeurt.

Bij een contactarm kind is de situatie te vergelijken met die van een heel jong kind, het is net zo open, het voelt alles aan, het voelt de sfeer aan en het kan er van zich uit niet of nog moeilijk op reageren. Het kind leeft in de periferie en is weinig in zijn centrum. Dit zijn kinderen die ook de 'common sense' missen, ze snappen niet wat ieder kind wel snapt. Dat verwerf je door zo aanwezig te zijn in het contact, dat je op de ander gericht bent en je kunt inleven in de ander. Dat is nu juist zo moeilijk voor kinderen met contactproblematiek.

Dit zijn een paar tegenoverstellingen.

Graag verwijst ik naar het boek van Kees Momma die heeft geschreven over zijn ervaringen als contactarm kind: "En toen verscheen een regenboog: hoe ik mijn autistisch leven ervaar". Toen hij klein was speelde hij met alles wat functioneerde, wat interessant was (oud scheerapparaat, slagroomkloppers). Hij voelde dat zijn moeder vertrouwd was en hij voelde

de warmte en omhulling van zijn moeder, maar pas toen hij 2 was ontdekte hij zijn moeder, zag hij haar als moeder. Tot dan voelde hij wel haar sfeer, maar was er niet op gericht noch op de anderen. En zoals veel van deze kinderen zijn ze afhankelijk van iemand die een hele nauwe band met ze aangaat. En dat zijn vaak de moeders (maar dat hoeft natuurlijk niet). Dit is een symbiose, een soort samengroeien. Iemand moet voor dit kind zorgen en moet het aanvoelen. In zijn geval was dat zijn moeder, die hem heel goed aanvoelt en zie je hoe zij steeds de situaties vereffent waarin hij terecht komt. Hij wordt overweldigd door zintuigindrukken. Als hij dan in situaties terechtkomt die hem overweldigen (bezoek aan de stad, ontelbare zintuigindrukken) en hij de tijd niet had om het te onderzoeken, raakte hij steeds in paniek, hij kon het niet ordenen en begrijpen. En daardoor slaat ie er op los en komt hij in agressieve buien. Moeder legt dan met heel veel geduld uit hoe alles in mekaar zit en neemt daar uitgebreid de tijd voor en dan komt ie weer tot rust. Zo'n kind krijgt al die indrukken binnen, maar kan deze niet begrijpen en raakt in paniek en kan de situaties niet aan. Hij maakt heel aparte associaties en heeft ook een heel aparte manier van denken. In de kleuterklas was hij vaak overweldigd en ging hij wild te keer, waardoor hij dan vaak op de gang werd gezet. En dat vond hij dan heerlijk. Daar kon hij in alle rust dingen onderzoeken en bestuderen (bordjes aan de kapstokken).

Even teruggaand naar de vergelijking.

Bij ADHD wordt de diagnose liefst niet gesteld voor het 7^e jaar. [wel wordt dan teruggekeken of de symptomen al eerder en in meerdere situaties aanwezig waren]. In de kleutertijd moet je dit sterk terughouden, want druk zijn is des kleuters. Je kunt het pas later echt zien of het van blijvende aard is.

Bij contactarme problematiek kun je dit al vroeger zien. En zeker als de ouders met het gevoel zitten dat er iets mis is en daarin gehoord worden. Dan kan adequate hulp geboden worden.

Er zijn ook kinderen die in lichtere mate contactproblematiek hebben (waarvan je bijvoorbeeld met betrekking tot de spraak vindt: het vloeit niet helemaal, het is net te staccato of te monotoon, aan het spreken kan je al veel horen en je onderkent dat het kind meer tijd nodig heeft om de dingen te begrijpen). Als je in de kleuterklas dit kind wil helpen, is het belangrijk dat je uitgaat van datgene waar het kind wel interesse in heeft en dat je daar steeds meer omheen bouwt. Je neemt het op in een groter geheel. Uitleggen, veel uitleggen en zacht praten. En dan kan je het kind over veel drempels heen halen.

Het overbeweeglijke kind vraagt veel geduld, lankmoedigheid, opgewektheid en opofferingsgezindheid van de opvoeders

Bij contactarme kinderen is het de overgave aan het andere; je doet iets voor het kind en je krijgt weinig terug in eerste instantie want het kind kan zich daarin niet uiten. Je doet al die dingen met het zicht op oneindig, met het zicht op de individualiteit van het kind die je probeert om dichterbij te roepen.